

ΕΡΜΠΕΡΤ ΣΠΕΝΣΕΡ

Ὁ Ἑρμπερτ Σπένσερ (Herbert Spencer 1820—1903) ἦταν γιὸς ἑνὸς αἱρετικοῦ ἐπαρχιακοῦ σχολάρχου, κυρίως ὅμως ἀνατράφηκε ἀπὸ τὸ θεῖο του Θωμᾶ, Εὐαγγελικὸ κληρικὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας. Ριζοσπάστης μεταρρυθμιστὴς τῆς παλαιᾶς σχολῆς, ὁ Θωμᾶς Σπένσερ, φαίνεται ὅτι εἶχε δογματοποιήσει στὰ νεανικά του χρόνια τὶς γόνιμες ἀρχές πού γενικεύτηκαν ἀργότερα σ' ἓνα σύνολο φιλοσοφίας περὶ τοῦ κόσμου. Αἰσθανόταν λατρεία πρὸς τὴ δικαιοσύνη, πού τὴν ἐννοοῦσε ὡς ἐλευθερία, ἀτομικὴ εὐθύνη καὶ αὐτοβοήθεια.

Κατὰ τὴ γνώμη του, ὥσπου τὴν ἄλλαξε ἀπὸ προσωπικὲς ἀτυχίες, τὸ καθετὶ ὑπηρετοῦσε τὸν καθένα ὀρθά. Ἀρχίζοντας ὡς οἰκονομικὸς διαχειριστὴς τοῦ νέου «Περὶ Φτωχῶν Νόμου» (Poor Law) στὸ τέλος ἔφτασε νὰ συνηγορῇ γιὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ κατάργησή του· καὶ μόνος μέσα σὲ 15000 κληρικοὺς ἦταν ἐνεργὸ μέλος στὴν Ὀργάνωση τοῦ «Νόμου κατὰ τῶν σιτηρῶν» (Anti-Corn), ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὑποστήριζε τὸ χωρισμὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ Κράτος. Στὰ 22 του χρόνια ὁ Ἑρ. Σπένσερ παραδέχτηκε καὶ ἀνέλαβε τὴν πολιτικὴ αὐτὴ, μὲ τὴ μορφή γενικῆς πολεμικῆς κατὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Κράτους, στὴν προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ τὴν ὑποστήριζε στηριζόμενος στὴν ἐπικράτηση τοῦ Φυσικοῦ Νόμου σὲ ὅλες τῆς τάξεις τῆς ζωῆς. Στὸ πρῶτο μεγάλο ἔργο του, **Κοινωνικὴ Στατική**, ἡ ἀρχὴ τοῦ laissez-faire πῆρε τὴν ὀλοκληρωμένη συστηματικὴ ἀνάπτυξή της. ὡς ἐπιδίωξη νὰ περιοριστῇ ἡ ἐνέργεια τοῦ Κράτους στὴν προστασία τῆς ἐλευθερίας ἐναντίον ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἐπιθέσεως. Ἡ ἐπιβολὴ φόρων γιὰ ἄλλους σκοποὺς ἦταν ἀδίκη, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῆς γῆς, πού ἐκ φύσεως εἶναι κοινὴ κληρονομία ὅλων. Ὁ Σπένσερ ἀργότερα ἐγκατέλειψε τὴν ἐθνικοποίηση τῆς γῆς ἀνησυχῶντας πιθανὸν γιὰ τὶς σοσιαλιστικὲς τῆς συνέπειες.

Ἡ θεωρία τοῦ Φυσικοῦ Νόμου καὶ τῆς ἐλευθερίας ἔφερε μαζί της στὸ Σπένσερ, ἰσχυρὸ μῖσος ὄχι μόνον πρὸς τὸν πολιτικὸ προστατευτισμὸ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ θαύματα καὶ τὴ θεολογία.

Τὸ δημοσιογραφικὸ ἐπάγγελμα τὸν ἔφερε σ' ἐπαφὴ μὲ μιὰ ομάδα ἐλευθεροφρόνων στὸ Λονδίνο. Εἴτε ἀπὸ τὴν ἐπίδρασή τους, ἢ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Σέλλεϋ, ἢ ἀπὸ κάποια ἔμφυτη διάθεση, οἱ θρησκευτικὲς του πεποιθήσεις ἐξατμίστηκαν στὰ 28 χρόνια του μέσα στὸν Ἀγνωστικισμό, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τότε ἐξέφραζε τὶς σταθερὲς πεποιθήσεις του. Μπορεῖ νὰ ὑπάρχη, μπορεῖ ὅμως καὶ ὄχι, μιὰ **Πρώτη Αἰτία**, ἂν ὑπάρχη, δὲ γνωρίζομε τίποτα γι' αὐτή. Στὸ σημεῖο τοῦτο ἡ ἀνασκευὴ τοῦ Λαμάρκ, πὺν δοκίμασε νὰ κάνῃ ὁ Λύελ, γένησε στὸ Σπένσερ τὴν ἰδέα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος προέρχεται ἀπὸ κάποιο κατώτερο ζῶο, μὲ τὴν πορεία μιᾶς βαθμιαίας προσαρμογῆς.

Ἔτσι ὁ ἀπόγονος μιᾶς δασκαλικῆς οἰκογένειας ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ ἐρμηνεύῃ ὅλη τὴν ἱστορία τῆς ζωῆς πάνω στὸν Πλανήτη μας, ὡς παιδαγωγικὴ μέθοδο. Φαινόταν ὅμως σὰ νὰ ὑπῆρχε μιὰ μοιραία ἐξαίρεση φυσιοκρατικῆς αἰσιοδοξίας στὸ διάγραμμα του.

Ὁ Σεβασμιώτατος Θωμᾶς Μάλθος εἶχε δημοσιεύσει ἀρχικὰ τὸ **Δοκίμιό του περὶ Πληθυσμοῦ** (1798) ὡς ἀποστομωτικὴ ἀπάντηση στὴν **Πολιτικὴ Δικαιοσύνη** τοῦ ἄθεου Γκοντγουῖν (1793) τοῦ τολμηρότερου πρόδρομου τῆς Κοινωνικῆς Στατικῆς. Τὸ ἐπιχείρημα του ἦταν ὅτι ἡ τάση τοῦ πληθυσμοῦ νὰ ξεπερνᾷ τὰ μέσα τῆς συντηρήσεώς του, ἀποκλείει τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ἰδεαλιστές, μαζί τους καὶ ὁ Μίλλ, ἔριξαν τὴν ἰδέα ὅτι ἡ δυσκολία θὰ μπορούσε τὰ παρακαμφθῆ μὲ τοὺς συνηθισμένους αὐτοπεριορισμοὺς ἀπὸ τοὺς πανδρεμένους.

Ὁ Σπένσερ ὅμως μὲ μεγάλη ἐξυπνάδα ἔκανε τὴν ἴδια τὴν δυσκολία λύση. Ἡ πίεσις τοῦ πληθυσμοῦ πάνω στὰ μέσα τῆς συντηρήσεως, εἶναι πηγὴ κάθε προόδου καὶ τῆς προόδου ὄχι μόνο σὲ ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις, μὰ μὲ τὴν αὐξανόμενη ἄσκησίν της καὶ πάνω στὸ ὄργανο, μὲ τὸ ὁποῖο πετυχαίνεται ἡ πρόοδος δηλ. στὸ ἀνθρώπινο μυαλό. Ἔχομε λοιπὸν μιὰν ἀρχὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, πὺν ξανάζησε μὲ τὴν νέα βιολογία, ὅτι ὁ ἀτομισμὸς ἀνταγωνίζεται τὴν ἀναπαραγωγὴ καὶ ὁ αὐξανόμενος ἀτομισμὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς νόμος στὴν ἐξέλιξιν τῆς ζωῆς· ἀποδεικνύεται δὲ πρὸ πάντων μὲ τὴν αὐξανόμενὴ δύναμιν τοῦ

κυριώτερου ὄργάνου τῆς ζωῆς, πού εἶναι καί τὸ ὄργανο τῆς σκέψης δηλ. τοῦ μυαλοῦ. Διότι καθὼς ὁ Σπένσερ βάλθηκε ν' ἀποδείξη στὸ ἐπόμενο ἔργο του, *Ἀρχὴ τῆς Ψυχολογίας*, ζωὴ σημαίνει μιὰ συνεχῆ σειρά προσαρμογῆς ἐσωτερικῶν σχέσεων πρὸς τὶς ἐξωτερικές. Γι' αὐτὸ ἡ ἀναλογία τοῦ πολλαπλασιασμοῦ θὰ πέφτη, μὲ τὴν αὔξηση τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς δύναμης, ὡς τὸ σημεῖο πού μόλις θὰ ἐπαρκῆ νὰ ἰσοφαρίζη τὶς ἀπώλειες τοῦ θανάτου.

Ἡ ἐπόμενη προσπάθειά του ἦταν νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν περὶ νεφελωμάτων ὑπόθεση τοῦ Λαπλὰς καὶ νὰ τὴν σχετίσῃ μέσον τῆς μονοειδοῦς Γεωλογίας τοῦ Λύελ, μὲ τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως, ἀπλώνοντας ἔτσι τὴν ἐξελικτικὴ πορεία σὲ ὅλη τὴν ἱστορίαν τοῦ σύμπαντος. Καὶ αὐτὸ δὲν ἦταν ὅλο. Ὁ Μίλνε-Ἐντουαρντς γυρίζοντας ἀπὸ ἄλλο δρόμο στὸν Ἀριστοτέλη, ἔδειξεν ὅτι ἡ «φυσιολογικὴ κατανομὴ τῆς ἐργασίας» εἶναι σημεῖο ὀργανικῆς τελειοποιήσεως, στὸ ὁποῖον ὁ Σπένσερ προσθέτει τὴν ἀριότητα τῆς κατασκευῆς, ὡς τὴν ἄλλη του ὄψη, ἐκτείνοντας ταυτοχρόνως, τὸ γενικὸ οἰκονομικὸ νόμο, πού εἶχε πιά γίνει κοινός, ἐν μέρει μὲ τὶς βιομηχανικὲς τοῦ ἐφαρμογῆς ἀπὸ τὸν Ἀδάμ Σμίθ, σὲ ὅλες τὶς κατηγορίες τῆς κοινωνικῆς δράσης.

Τέλος τὴ διαφοροποίησιν καὶ τὴν ὀλοκλήρωσιν τὶς ἀπλωσε ἀπὸ τὴ ζωντανή, πίσω στὴν ἄψυχη ὕλη, ὑπάγοντας ἔτσι τὴν Ἀστρονομίαν καὶ τὴ Γεωλογίαν, πού εἶχαν ἤδη μπῆ μέσα στὴν αἰτιώδη σειρά τῶν κοσμικῶν μεταμορφώσεων, κάτω ἀπὸ ἓνα κοινὸ νόμο τῆς ἐξελίξεως. Ἐνῶ ταυτοχρόνως ἔβλεπε ὅτι θὰ γίνῃ ἀπ' ὄλους δεχτό, ὅτι οἱ μεταβολές σὲ ἀνόργανα ὄντα πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν καθαρῶς μηχανικῶν δυνάμεων ἐξυπονοοῦσαν ὅτι ἡ μηχανικὴ ἐνέργεια χωρὶς τελολογίαν θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγήσῃ ἐπαρκῶς καὶ τὴν ὀργανικὴν ἐξέλιξιν.

Ἦρθε τέλος ἡ μεγάλη ἀνακάλυψιν τοῦ Ντάρβιν καὶ τοῦ Οὐάλλας, μὲ προέκτασή της τὸ νόμο τοῦ Μάλθου σὲ ὅλο τὸν κόσμον τῶν ζωντανῶν ὄντων. Ὁ Σπένσερ μόλις εἶχεν ἐγγίσει, χωρὶς νὰ τὴν συλλάβῃ τὴν ἴδιαν ἰδέαν μερικὰ χρόνια πρὶν. Τώρα παραδέχτηκε πρόθυμα ὅτι ἡ Φυσικὴ Ἐπιλογὴ, συμπλήρωνε χωρὶς νὰ καταργῆ τὴν θεωρίαν τοῦ Λαμάρκ, τῆς αὐτόματης δηλ. προσαρμογῆς.

Γιὰ νὰ συμπληρώσῃ ἔστω καὶ σκιαγραφικὰ τὴν ἀπέραντη ἔκτασι τῆς Συνθετικῆς Φιλοσοφίας ποὺ εἶχε προβάλει, δὲν ἔμεναν πιά στὸ Σπένσερ παρὰ νὰ κἀνῃ δυὸ βήματα. Ὁ νόμος τῆς ἐξελίξεως ἔπρεπε νὰ ὑπαχθῆ κάτω ἀπὸ τὸ νόμο τῆς **Διατηρήσεως τῆς Ἐνεργείας**, ποὺ ἀνακαλύφθηκε τελευταῖα, ἢ τῆς **Διαρκείας, τῆς Δυνάμεως** ὅπως τὴν ὀνόμαζε καὶ τὸ σύνολο τῆς ἐνοποιημένης ἐπιστήμης ὄφειλε νὰ συμφιλιωθῆ μὲ τὴ θρησκεία. Τὸ πρῶτο πρόβλημα λύθηκε μὲ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἐξελίξεως, ὡς ἀνακατανομῆς ὕλης καὶ κινήσεως, μιᾶς πορείας μέσα στὴν ὁποία φυσικὰ οὔτε χάνεται οὔτε κερδίζεται ἐνέργεια. Τὸ δεύτερο πρόβλημα μὲ τὴν ὑπάγωγὴ τῆς πίστεως καὶ τῆς γνώσης στὸν κοινὸ παρονομαστῆ τοῦ Ἀγνωστικισμοῦ, μιᾶς μεθόδου ποὺ τὴν εὐνόησαν περισσότερο οἱ θετικιστῆς, (μὲ τὴν πλατεῖα σημασία) παρὰ οἱ πιστεύοντες χριστιανοί.

Ὁ Ἐρ. Σπένσερ ἀπογοητεύτηκε ὅταν εἶδε ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔδειχναν μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον στὸ πρόστω, (ὅπως τὸ ὀνόμαζε σὲ γράμμα του πρὸς τὸ γράφοντα) δηλαδὴ αὐτὴ Μεταφυσικὴ Εἰσαγωγή τοῦ φιλοσοφικοῦ του οἰκοδομήματος, παρὰ στὸ ἔσωτερικό του. Εἶχε πιθανὸν κάποια ὑποψία ὅτι τὸ πρόστω ἦταν ἀπλὰ σανίδια καὶ γύψος, ἐνῶ εἶχε πεποίθησι ὅτι οἱ κολῶνες καὶ τὰ ἐπιστύλια πίσω του, ἦταν ἀπὸ γρανίτη. Τὸ κοινὸ ὅμως ἔκτος ἀπὸ τὸ μόνιμο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ θρησκεία, θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθῆ, γιατί ἔδινε μεγαλύτερη προσοχὴ καὶ σ' ἓνα ἔστω καὶ ἀλλόκοτο ἐξωτερικὸ μὲ κάποια καινοτροπία, παρὰ στὸν τυποποιημένον Ἐκλεκτισμὸ ἐκείνων, ποὺ βρισκόνταν πίσω του. Δυστυχῶς γρήγορα εἶδαν ὅτι ἡ προτεινομένη συμφιλίωσις ἦταν χειροπιαστὴ ψευτιά.

Ἡ θρησκεία δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἀποκάλυψις καὶ ἓνας Θεὸς ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ γνωσθῆ, δὲν εἶναι καθόλου Θεός. Ἀκόμη καὶ οἱ δῆθεν ἀποδείξεις γιὰ τὸ φτωχὸ αὐτὸ ἀπομεινάρι τῆς θεότητος μπερδεψαν τὸν κατασκευαστὴ τους στὴν ὀλοφάνερη ἀντίφασιν, νὰ ὀνομάζῃ δηλ. τὸ σύμπαν φανέρωμα μιᾶς Δύναμης ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γνωσθῆ. Οἱ σχέσεις λοιπὸν τῆς Δύναμης αὐτῆς (τέτοιας ποὺ ἦταν) καὶ τῆς Ἐνεργείας (ἢ Ἰσχύος) ποὺ ἢ διατήρησίν τους (ἢ Ἀντίστασις) ἦταν ἡ μόνη πρώτη, τῶν **Πρώ-**

των Ἀρχῶν, φαινόταν δύσκολο νὰ συνταιριαστοῦν. Ἡ Ἐνέργεια ἢ δημιουργεῖται ἢ ὄχι. Στὴ μιὰ περίπτωση τί γίνεται ἢ αἰωνιότητά της; Στὴν ἄλλη ποιά ἢ ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμε μιὰ Δύναμη (κατανοητὴ ἢ ὄχι) πίσω της; Ἡ ἐπιστήμη δὲ θὰ ὑποχωρήσῃ μπροστὰ σ' ἓνα τέτοιο φάντασμα, οὔτε ἡ θρησκεία θὰ τὸ λατρεύσῃ.

Τέτοιο ψεύτικο χτίσιμο τοῦ πρόστου μᾶς κάνει νὰ ὑποπιευθῶμε καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς οἰκοδομῆς ὡς ἐλαττωματικὸ καὶ πράγματι τίποτα δὲ στέκει ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα πού εἶχαν μεταφερθῆ ἀίτια ἀπὸ ἄλλους βωμούς. Στὴν παλαιότερη ἱστορία τοῦ σύμπαντος, πού θεωροῦνταν ὡς «ἀναπροσαρμογὴ τῆς ὕλης καὶ τῆς κίνησης» ἢ διάσπαση καὶ ἢ ἀφομοίωση παίζουν τόσο μεγάλο ρόλο, ὅσο ἡ ὀλοκλήρωση καὶ ὁ διαφορισμός. Τέτοιοι τύποι δὲν ξεπερνοῦν τὴ μεταφυσικὴ συστηματοποίηση τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ μᾶς παρέχουν πολὺ μικρὴ ἱκανότητα νὰ προλέγωμε εἴτε νὰ κατευθύνωμε. Θὰ καταργηθῇ ὁ πόλεμος στὸ μέλλον κάποτε, ἢ, ἡ ἰδιοκτησία θὰ ἐξισωθῇ, ἢ θὰ καταργηθῇ, ἢ, ἡ ἠθικὴ θὰ ὑψωθῇ, ἢ, ἡ θρησκεία θὰ ἀχρηστευθῇ; Ὁ Σπένσερ εἶχε ἔτοιμη τὴν ἀπάντησιν, μὰ ὁ νόμος τῆς ἐξελίξεως δὲν μπόρεσε ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἦταν ὀρθή. Μ' ὅλα ταῦτα τὸ ὄνομά του θὰ συνδέεται γιὰ πολὺ μὲ τὴν ἐξέλιξιν, πού εἶναι μιὰ πρόοδος παγκόσμια, ὄχι ὅμως καὶ πρωιότυπη ἀνακάλυψιν, οὔτε τέλεια γενίκευσις καὶ πολὺ περισσότερο δὲν ἔχει γενικὴ ἐφαρμογὴ στὰ νεώτερα προβλήματα.

Εἶναι μᾶλλον μιὰ ἐξάπλωσις καὶ ἐκλαίκευσις καὶ μάλιστα τὰν τόσες ἄλλες ἀξιόλογες ἰδέες, πού ἔχουν ἐντυπωθῆ στὸ μυαλὸ τοῦ κοινοῦ, ἀπὸ ἄλλες φιλοσοφίας, μὲ μεγάλη σπατάλη εὐφυΐας, γνώσεων καὶ ἐργασίας, πού νὰ μὴν εἶναι βέβαια μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενον κέρδος.

ΟΙ ΑΓΓΛΟΙ ΕΓΓΕΛΙΑΝΟΙ

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου προσέχτηκε στὴν Ἀγγλία πρῶτα μέσον τῆς ὑποθετικῆς σχέσης της πρὸς τὴ θεωρία τοῦ Στράους γιὰ τὰ εὐαγγέλια ὅτι ἦταν μῦθοι καὶ πρὸς τὴ θεωρία τοῦ Μπάουρ

για τὴ φιλολογία τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅτι ἦταν προῖον τῶν κομματικῶν φιλονεικιῶν καὶ συμβιβασμῶν στὴν πρώτη Ἐκκλησία. Ἐνῶ ἐρμηνεύτηκεν ὀρθᾶ ὡς ἓνα σύστημα Πανθεισμοῦ, οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι τὴν κατηγοροῦσαν καὶ τὴ γελοιοποιοῦσαν ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας καὶ τοῦ κοινοῦ μὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι ἡ προοδευτικὴ φιλελεύθερη Ἐκκλησία τὴν ἐκτιμοῦσε ὡς ἓνα μέσο πού συμβόλιζε μακρυνὰ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις, τὶς ὁποῖες ἐκεῖνοι ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐπαναλαμβάνουν.

Ὁ θρίαμβος λοιπὸν τοῦ Ἀγνωστικισμοῦ τοῦ Σπένσερ, στὰ μέσα τῆς Βικτωριανῆς Περιόδου (1864—1874) ὑποδείκνυε νὰ γίνῃ ἔκκληση πρὸς μιὰ λογικὴ, πού σκοπὸς της ὑπῆρξε νὰ διαλύσῃ τὶς ἀρνήσεις τῆς Διαφωτίσεως τοῦ 18ου αἰῶνα μέσα στὴν σύνθεση μιᾶς ἀνώτατης ἐνότητας. Πρώτη ἐκδήλωση μὲ τὴν ἐννοια αὕτη ἦταν τὸ «Μυστικὸ τοῦ Ἐγέλου» (1865) τοῦ Δρος Χούτσι-σων Στέρλιγκ (1820—1909), ἐνὸς συγγραφέα εὐθυμοῦ καὶ μεγαλοφυῆ, πού γράφοντας μὲ Ἐγγελιανὴ ἀποψη, προσπάθησε νὰ παρουσιάσῃ τοὺς τότε Ἀγγλοὺς ὀρθολογιστὲς σὰν σχολὴ ἐπιπόλαιη καὶ ὀπισθοδρομικὴ.

Τὸ νὰ στήσῃ κανεὶς τὴ σημαία τοῦ Ἐγγελιανοῦ Δικαίου σὲ Βρετανικὸ ἔδαφος ἦταν τολμηρὴ μὰ ἀνεπιτυχὴς ἀπόπειρα. Χτυπῶντας τὸ Δαρβινισμὸ ὁ Στέρλιγκ ἔχασε καὶ ὁ ἴδιος τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴ γενικὴ πνευματικὴ κίνηση. Ὁ Καθηγητὴς Οὐίλλιαμ Οὐάλλας (1844—1897), ὁ Ἴ. Καίρντ (1820—1898) καὶ ὁ ἀδελφὸς του Ἔντ. Καίρντ (1835—1908) ἔκλιναν πολὺ ἢ λίγο πρὸς τὴν Ἀριστερά, ὅπως ἐπίσης καὶ ὁ Λόρδος Χαλντάϊν (1856—1928) (στὶς Gifford Lectures 1903) καὶ ὅλοι ἦταν ἀνώτεροι ἀπὸ τὸ Στέρλιγκ, διότι ἔγραφαν σὲ καθαρώτερο, ἔστω καὶ λιγώτερο γραφικὸ ὕφος.

Ὁ Τ. Χ. Γκρὴν (1836—1882) ἀναφέρεται πότε πότε ὡς Ἐγγελιανός, μὰ πνευματικὰ συνδεόταν μᾶλλον μὲ τὸ Φίχτε. Σύμφωνα μ' αὐτόν, πραγματικότητά εἶναι ἡ σκέψη μιᾶς **Αἰώνιας Συνειδήσεως**, πού ἡ προσωπικότητά της δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ ἐπιβεβαιωθῇ, ἐνῶ ἡ ἀτελείωτη διάρκεια τῶν προσωπικῶν πνευμάτων φαίνεται ὅτι δὲ στέκεται.

Ἄλλος ἰδεαλιστής, ὁ Φ. Χ. Μπράντλεϋ (1846—1924), ὁ με-

γαλύτερος ἴσως σημερινὸς Ἄγγλος φιλόσοφος, ἀναπτύσσει στὸ ἔργο του «**Ἐμφάνιση καὶ Πραγματικότητα**» (1893) ἓνα μεταφυσικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο ἂν καὶ Ἀπολυτοκρατικὸ στὴ μορφή, πρακτικῶς γιὰ μένα τουλάχιστο, δὲ διαφέρει ἀπὸ τὸ δογματικὸ Ἀγνωστικισμὸ τοῦ Ἐρ. Σπένσερ καὶ εἶναι ἀκόμη πιὸ καταστρεπτικὸ γιὰ τὸ λαϊκὸ Θεῖσμό. Τέλος τὰ συγγράμματα τοῦ Dr I. E. Mc. Taggart (1925) διδάσκοντας μιὰ δοξασία ἐξελικτικῆς προσωπικῆς ἀθανασίας χωρὶς Θεό, φανερώνουν μιὰ τάση νὰ συνδυάσουν τὸν Ἐγέλο μὲ τὸ Λότζε.

ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΕΚΛΕΚΤΙΚΟΙ

Κατὰ τὴ γενικὴ γνώμη, ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς συστηματικοὺς φιλοσόφους μετὰ τὸν Ἐγέλο, ὁ σοβαρώτερος, ἐκεῖνος ποὺ εἶχε τὴ μεγαλύτερη ἐπίδραση, εἶναι ὁ P. X. Λότζε (R. H. Lotze 1817—1881). Ἡ φιλοσοφία του εἶναι χτισμένη ἀπὸ ὑλικά, ποὺ προέρχονται κατὰ διάφορες ἀναλογίες ἀπὸ ὅλους τοὺς Γερμανοὺς προκάτοχούς του· κυριώτερη ἰδέα του εἶναι ἡ Πολυκρατία (pluralism), ποὺ τὴν ἐμπνεύστηκε πιθανὸν στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὸν Ἐρμπαρτ, τὸν ὁποῖο διαδέχτηκε ὡς Καθηγητὴς στὸ Göttingen. Ὁ Λότζε ὅμως ἀπορρίπτει τὶς ἀλύγιστες Μονάδες τοῦ δασκάλου του, προτιμῶντας τὶς πιὸ κατανοητὲς *ψυχο-ουσίες* τοῦ Λάϊμπνιτς, ἢ μᾶλλον τοῦ Μπροῦνο, ποὺ ἀκολουθεῖ ἐπίσης τὸ παράδειγμά του στὴν προσπάθεια νὰ συνδυάσῃ τὴν Πολυκρατία μὲ τὴν Ἐνοκρατία. Ἐγιναν πολὺ ἐπίμονες προσπάθειες γιὰ νὰ δοθῇ στὴν ἐνίζουσα ἀρχὴ ὁ χαρακτῆρας ἐνὸς προσωπικοῦ Θεοῦ, δὲν ἀποφεύχτηκεν ὅμως ἡ ὑπόψια ὅτι ὑπῆρχε κάποια κλίση πρὸς τὸν Πανθεϊσμό.

Πιὸ πρωτότυπο καὶ πολὺ πιὸ ἀδιάλλακτο εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Ἐντ. Β. Χάρτμαν (1842—1906). Προσωπικὰ ὁ Χάρτμαν ἀπολάμβανε τὴ διπλὴ τιμὴ — ὁποιαδήποτε ἀξία κι ἂν εἶχε — ὅτι ὑπηρετήσε ὡς ἀξιωματικὸς λίγο διάστημα στὸν Πρωσικὸ στρατὸ καὶ ὅτι δὲ δίδαξε ποτὲ σὲ Πανεπιστήμιο. Τὸ μεγάλο ἔργο του ποὺ δημοσιεύτηκε στὰ 27 του χρόνια, ἐμφανίστηκε μὲ τὸν ἐκφραστικὸ τίτλο : Φιλοσοφία τοῦ ὑποσυνειδήτου. Διαδόθηκεν ἀμέσως καὶ ὡς τὸ 1904 ἔφτασε τὴν 11η του ἔκδοση.

Ὁ Χάρτμαν υἰοθετεῖ μὲ κάποια ἑλαφρὰ χαλάρωση, τὴν ἀπαισιοδοξία τοῦ Σοπενάουερ καὶ τὴ μεταφυσικὴ του μὲ σημαντικὲς διορθώσεις. Στὴ νέα αὐτὴ ἐρμηνεῖα ὁ κόσμος νοεῖται ἀκόμη ὡς Θέληση καὶ Παράσταση (ιδέα). Ἀλλὰ ἐνῶ γιὰ τὸ Σοπενάουερ ἡ διανοητικὴ πλευρὰ εἶχεν ὑποταχθῆ στὴ βουλευτικὴ, στὸ Χάρτμαν καὶ οἱ δυὸ εἶναι ἰσότητες καὶ στενὰ ἐνωμένες, ἀποτελῶντας μαζὶ τὸ «Ἀσυνεῖδητο», ἐκεῖνο, πού εἶναι τὸ νέο Ἀπόλυτο. Ἔτσι ὁ Λογισμὸς πάλι γίνεται ὅ,τι ἦταν μὲ τὸν Ἐγέλο, μεγάλη κοσμικὴ ἀρχή· μόνο ὅπως τὸ ὀπτιμιστικὸ σύμπαν εἶχεν ἀποδείξει ὅτι ὑπάρχει, ἔτσι τὸ πεσιμιστικὸ ἔπρεπε ν' ἀποδείξῃ ἀντίστοιχα ὅτι δὲν ὑπάρχει.

Καθὼς κατὰ τὴν πορεία τῆς ἀναπτυσσόμενης διαφοροποιήσεως, ἡ βουλευτικὴ καὶ διανοητικὴ πλευρὰ ἀπομακρύνονται, τὸ ἀσυνεῖδητο γίνεται αὐτοσυνεῖδητο καὶ ἔτσι ξυπνᾷ στὸ τρομερὸ σφάλμα πού ἔκανε νὰ θέλῃ νὰ ζῆ. Ἀπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη ὅλη ἡ ἐξέλιξη καθορίζεται ἀπὸ τὴν κυρίαρχη σκέψη τοῦ πῶς νὰ μὴ ζῆ. Τὸ πρόβλημα εἶναι πῶς νὰ ἐκμηδενιστῆ ἡ δημιουργικὴ Θέληση.

Καὶ ἡ λύση συνίσταται στὸ νὰ τὴ διαιρέσωμε σὲ δυὸ μισὰ τόσο ἀντίθετα, πού τὸ ἓνα νὰ εἶναι ἡ ἄρνηση καὶ ἡ καταστροφή τοῦ ἄλλου. Θὰ δημιουργηθῆ τότε ὄχι πράγματι βεβαιότητα, ἀλλὰ πιθανότητα γιὰ μιὰ ὀριστικὴ αὐτοεκμηδένιση καὶ αἰώνια ἀνάπαυση. Ἔτσι τὸ ἄμεσο καθῆκον γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ μοιραία προσπάθειά της, εἶναι ἡ προώθηση τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ βιομηχανικῆς προόδου, ὡς μέσο πρὸς τὴν τελείωση αὐτή, πού εἶναι καὶ τὸ μοιραῖο τέλος της.

Ἡ πορεία τούτη παίρνει κάποιο θρησκευτικὸ χρωματισμὸ μὲ τὸ νὰ τὴν παριστάνουν ὡς ἀναποδογυρισμένο χριστιανικὸ σχέδιο, μέσα στὸ ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος προβάλλει ὡς λυτρωτῆς τοῦ Θεοῦ — δηλ. τοῦ Ἀπόλυτου — ἀπὸ τὰ ἀνείπωτα βάσανα, στὰ ὁποῖα εἶναι τώρα καταδικασμένος, μὲ τὸ νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴ θέλησή του.

Ὅπως ὁ Χάρτμαν, ὁ Φρειδερίκος Νίτσε (Friedrich Nietzsche 1844—1900) ὁ μεγαλύτερος συγγραφέας τῆς Νεωτέρας Γερμανίας, ξεκίνησεν ἀπὸ τὸ Σοπενάουερ, ἀλλὰ παράτησε τὸν

πεσιμισμὸ νωρίς, ὅταν ἄρχισε νὰ δυσπιστῆ πρὸς τὸν ἡδονισμό, πᾶνω στὸν ὁποῖο εἶναι θεμελιωμένος. Ἡ ἀνήσυχη ματαιοδοξία του τὸν ἔσυρε στὸ νὰ θέλῃ νὰ διορθώσῃ τὸ Δαρβινισμό, ἐξηγῶντας τὴν ἐξέλιξη ὡς μέσο γιὰ τὴ δημιουργία ἐκείνου, πού ὀνόμαζε *ὑπεράνθρωπο*, δηλ. μιᾶς φυλῆς τόσο ἀνώτερης ἀπὸ μᾶς, ὅσο εἴμαστε ἐμεῖς ἀπὸ τοὺς πιθήκους. Πρόδοδος ὅμως γι' αὐτὸν δὲν εἶναι ἡ κατεύθυνση πρὸς τὴν ἀνώτερη ἠθικότητα, ἀλλὰ πρὸς τὴ μεγαλύτερη δύναμη — Θέληση γιὰ τὴ Δύναμη, ὄχι *Θέληση γιὰ τὴ Ζῆν* — εἶναι τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ καθεὶ ποῦ ζῆ. Ἀργότερα ὁ Νίτσε ξανάφερε στὴ ζωὴ τὴ διδασκαλία τῶν Στωϊκῶν, ὅτι δηλ. τὰ γεγονότα κινουῦνται καὶ ἐκινουῦνταν πάντα, σὲ σειρά παλινδρομικῶν κύκλων, πού ὁ καθένας εἶναι ἀκριβῆς ἐπανάληψη τοῦ προηγούμενου του. Αὐτὸ εἶναι μιὰ ἰδέα χωρὶς ἀξία καὶ ὁ Νίτσε, πού ὑπῆρξε καὶ καθηγητὴς τῶν Ἑλληνικῶν, ἔπρεπε νὰ ξέρῃ ἀπὸ ποῦ τὴν πῆρε· ἀλλὰ ἡ μεγαλομανία του, στὴν ὁποία καὶ ὑπόκρυψε τελικὰ, τὸν ἐμπόδιζε ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ δάνειο. Κατὰ μιὰ ἀξιοπρόσεκτη εἰρωνεία τῆς μοίρας ὁ λάτρης αὐτὸς τοῦ Ναπολεοντικοῦ τύπου, θὰ ἐπιζήσῃ μόνον ὡς ἠθικολόγος φιλόλογος στὴν ἱστορία τῆς σκέψεως.

Ἡ νεώτερη ἐξέγερση κατὰ τῆς μεταφυσικῆς συστηματοποιήσεως, χωρὶς, ἢ μὲ κάποιο θρησκευτικὸ χρωματισμὸ, πῆρε στὴ Γερμανία τὴ μορφή δυὸ ξεχωριστῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων. Τὸ πρῶτο εἶναι ὁ *ἐπιστημονικὸς ὕλισμός*, ἢ ὅπως μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς του προτιμοῦν νὰ τὸν ὀνομάζουν, ὁ *ἐνεργητισμός*.

Αὐτὸς ἀρχίζει περὶ τὸ 1850 καὶ ἀναδεικνύει δυὸ μεγάλους ἀντιπροσώπους τὸ βιολόγο Χαϊκελ καὶ τὸ χημικὸ Ὄστιβαλτ. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ στὶς πρακτικὰς ἐπιδιώξεις τους εἶναι ἰδεαλιστῆς· μὲ τὸ νὰ παραδέχωνται ὅμως τὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνον ὡς ἀντικειμενικὰς ποαγματικότητες, πέρα ἀπὸ τίς ὁπεῖς δὲν ὑπάρχει τίποτα καὶ μὲ τὸ νὰ ἀπορρίπτουν τὸν Ἀγνωστικισμό, ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς Γάλλους καὶ τοὺς Ἀγγλοὺς Θετικιστῆς.

Ἡ ἄλλη, ἢ σπουδαιότερη σχολή, εἶναι γνωστὴ ὡς *Νεοκαντιανισμός*. Ἀριθμεῖ πολλοὺς ὁπαδοὺς στὰ Γερμανικὰ Πανεπιστήμια καὶ στὰ Πανεπιστήμια τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, οἱ ὁποῖοι ἀντιπροσωπεύουν διάφορες ἀποχρώσεις γνώμης, πού τίς

ένώνει τὸ ὅτι θεωροῦν τὴν πρώτη Κριτικὴ τοῦ Κάντ, χωρὶς τὶς παραχωρήσεις της στὸ θεϊσμό, ὡς ἀληθινὴ ἀφειτηρία τῆς νεωτέρας σκέψεως.

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα τὸ ἐνδιαφέρον στὴ φιλοσοφία καὶ οἱ ἀξίες ποὺ ἀφιερώθηκαν στὴν ὑπηρεσία της δὲ φαίνεται νὰ ἐλαττώθηκαν. Δυὸ νέες θεωρίες ἰδίως, ἔγιναν ἀντικείμενο μεγάλης συζητήσεως μέσα στὸν κόσμον. Ἐννοῶ τὴ **Θεωρία τῆς Γνώσεως**, τὸ λεγόμενο **Πραγματισμὸ** καὶ τὴ **Μεταφυσικὴ** τοῦ καθηγητῆ Ἑρ. Μπέρξων. Κι οἱ δύο τους εἶναι τόσο ἐπαναστατικές, τόσο ἐριστικές, ἔχουν τόσο ἀσύλληπτο χαρακτήρα, ποὺ ἀποκλείουν ὁποιαδήποτε συζήτηση, ἢ καὶ περίληψη ἀκόμη τῶν νέων λύσεων, τὶς ὁποῖες ἰσχυρίζονται ὅτι δίνουν στὰ παλαιὰ προβλήματα.

Θὰ συνιστοῦσα ὁμως τὴ μελέτη καὶ τῶν δύο καὶ ξεχωριστὰ τοῦ Μπέρξων σὲ ὅλους, ὅσοι φαντάζονται ὅτι οἱ δυνατότητες τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας ἔχουν ἐξαντληθῆ, ἢ ὅτι τώρα βρισκόμαστε κάπως κοντύτερα στὴν τελολογία καὶ τὴ συμφωνία, παρὰ ὅταν ὁ Ἡράκλειτος πρῶτος ἐξυμνοῦσε τὸν πόλεμον ὡς πατέρα τῶν πάντων καὶ τὴν ἀντίθεση ὡς κύριον ἐλατήριον τῆς ζωῆς.